

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת שמות, תשס"ט
מספר 792מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

אתחלתא דגאולת מצרים

הרמב"ן מתאפיין כמבהיר עקרונות תיאולוגיים הטמונים בתורה ועושה זאת גם בהקדמותיו לחומשים. בהקדמה לחומש שמות הוא כותב שזה ספר הגלות והגאולה ממנה. שעת הגאולה אליבא דרמב"ן אינה היציאה ממצרים כפי שהיינו מצפים או בהתגלות ה' לעמו בסיני ואף לא בכניסה לכנען (על אף דבריו במבוא שבמדבר עודם גולים בארץ לא להם) אלא השריית השכינה במשכן שבקרב המחנה – "אז נחשבו גאולים"¹.

אירוע זה של ירידת השכינה מהר סיני אל אוהל מועד מסיים את ספר שמות (מ: לד-לח), וכך חומש שמות אכן מקיף את הכול – מן הגלות בתחילתו עד הגאולה ממנה בסופו.

הגלות והשעבוד הנלווה אליה מתוארים בקצרה בפרק א', בפסוקים ד-כב, כלומר סך הכול 19 פסוקים העוסקים בכמה מאות שנים, ובהרבה דורות של ענות עמנו. התיאור הסכמתי-לקוני הורחב בדרשות של חז"ל ושל שאר הדורות, אך תמציתיות התיאור בתורה עצמה מעידה שלא רק פסוקים א-ו המסכמים את הירידה למצרים מתוך ספר בראשית, אלא גם המשכם – פסוקים ז-כב, הם מעין מבוא לספר שמות, שעיקרו הוא תהליך הגאולה.²

פרק ב' מספר על קורות משה בנעוריו, עד הקדשתו לתפקיד הגאולה: לידתו, הצלתו הניסית מגזרת פרעה, מעשה הישועה הפרטית שלו ובריחתו למדיין שקירבה אותו אל מקום ייעודו הראשון ואף העיקרי בספר: אל הר חורב-סיני. כאן כבר מנצנץ אורו של גואל, ועדיין אין גאולה.

לאפיון התיאור של העינוי והשעבוד כלקוני וסכמטי יש להוסיף עוד אפיון: הוא מתנהל כולו במישור האנושי; משועבדים מול משעבדים, מושלך ליאור מול מצילותיו וכו'. כאילו שכינת ה' נסתרת, ידו נעלמת, וממילא אין תקשורת בינו ובין בניו הנאנקים. לקראת תחילת סיפור הגאולה – מעמד הסנה בפרק ג', משלים הכתוב את שהחסיר בראש הספר: תיאור הדברים שאירעו

"בַּיָּמִים הָרַבִּים הָהֵם" (ב: כג) ואת התייחסות הקב"ה לשעבוד. להלן הפרטים:

א. "וַיָּמַת מֶלֶךְ מִצְרַיִם" (ב: כג), אותו פרעה שביקש להרוג את משה (ב: טו).

עתה סרה הסכנה מעל משה, כנאמר במפורש בפרק ד: יט, ולכן יכול משה לשוב מצרימה ולהתייצב שם לפני פרעה. ויצוין: כשם שלאחר מות מלך מצרים קם מלך אחר (או שושלת אחרת?) שתחתיו החל השעבוד של ישראל (א: ח), כך עתה (לפני שוב משה למצרים) קם מלך חדש (או שושלת חדשה) המאפשר/ת את תהליך הגאולה.

ב. "וַיֵּאָנְחוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל מִן-הָעֲבֹדָה וַיִּזְעָקוּ" (ב: כג) – לאו דווקא עתה אלא במשך כל ימי השעבוד.³

¹ על העניין העקרוני ראו רמב"ן לשמ' כה: א. לא נעמוד כאן על הדברים הקבליים שבהקדמת רמב"ן, הנעלמים מרובנו.

² הקשחת השעבוד המתוארת בפרק ה: ו-כא היא חלק מתהליך הגאולה.

³ כך על פי רשב"ם.

ג. "וַתַּעַל שׁוֹעֲתָם אֶל-הָאֱלֹהִים מִן-הָעֶבְרָה, וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת-נַאֲקָתָם" (ב:כג-כד) – בכל אותה עת אכן התייחס הקב"ה לסבלם. ודוק שלא על תפילתם או תחינתם ואף לא על זעקתם ושוועתם לה' כתוב כאן, אלא זעקה, שוועה ונאקה סתם, כלומר קולות של אנחה ואולי גם של ייאוש. אין כאן הוויה דתית של יראת ה', והלוא יחזקאל מתאר בנבואתו (כ:ז-ח) את ישראל במצרים כעובדי עבודה זרה. מדרשי חז"ל⁴ שישראל במצרים לא שינו את לשונם, שמותיהם ולבושם, מתארים אותם כשומרים על מאפייני ייחוד לאומי, לאו דווקא דתי, אולי מתוך כורח בידולם מהחברה המצרית, "כִּי לֹא יוֹכְלוּן הַמִּצְרַיִם לְאָכַל אֶת-הָעֶבְרִים לֶחֶם" (בר' מג:לב וראו מו:לד). ואולם הכתוב מעיד שגם שוועתם זו של ישראל עלתה אל ה', אף שטרם הגיע הזמן המיועד לגאולה.

ד. "וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת-פְּרִיתוֹ אֶת-אֲבָרָהֶם אֶת-יִצְחָק וְאֶת-יַעֲקֹב" (ב:כד). את בריתו לאבות זכר ה' תמיד, אך עתה הגיע המועד שבברית בין הבתרים נקבע לגאולה, דהיינו ארבע מאות שנה (בר' טו:יג) או ארבעה דורות (שמ' טז); העת שזרע ישראל יתרבה (תוך כדי בידוד השעבוד) לכדי עם עצמאי היכול לכבוש וליישב ארץ, וגם העת שבה "שָׁלֵם עֲוֹן הָאֲמֹרִי" (בר' שם) ויש לסלקו מאדמת ארץ ישראל המקודשת.

ה. "וַיִּרְא אֱלֹהִים אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֵּדַע אֱלֹהִים" (ב:כה) – לאמור, כמסקנה מכל המתואר קודם לכן הטיל ה' עתה את שליחות הגאולה על משה.

הכתוב "וַיֵּדַע אֱלֹהִים" סתום, שהרי השורש י-ד-ע מסמן פועל נצרך, כלומר פועל הזקוק להשלמה במושא ישיר. כאן: את מי ידע או מה ידע? לכאורה אפשר להשלים את החסר מראש הפסוק: "וַיִּרְא אֱלֹהִים אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֵּדַע אֱלֹהִים [את בני ישראל]". אולם אם כך נשאל: מה עניין אותה ידיעה? כאן נזכיר את הידוע, שלשון 'ידיעה' במקרא אינה רק ידיעה אינפורמטיבית של מידע, אלא יש בה גם ממד רגשי של קרבה ושל הזדהות עם הזולת.

נראה ש"וַיֵּדַע אֱלֹהִים" כאן מטרים ומכוון לדברי ה' אל משה בסנה. שם, אחרי "רְאָה רְאִיתִי אֶת-עַנְי עַמִּי אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם" (ג:ז), ואחרי "וְאֶת-צַעֲקָתָם שָׁמַעְתִּי" (שם), אומר ה' "כִּי יֵדַעְתִּי אֶת-מִכְאָבֶיךָ". להצהרה אלוקית זו קודמת קביעת העובדה בפסקה שלנו, בפסוקים כד-כה: "וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים", "וַיִּרְא אֱלֹהִים", "וַיֵּדַע אֱלֹהִים".

את מלוא משמעות הכתוב "וַיֵּדַע אֱלֹהִים" נקבל מתוך הצגת שמות א-ב במבנה כיאסטי⁵, אף כי לא מושלם:

במבנה זה מכוון "וַיֵּדַע אֱלֹהִים" הסתום אל המלך החדש של מצרים אשר "לֹא-יָדַע אֶת יוֹסֵף" והחל לשעבד את ישראל, כלומר מלך בשר ודם לא ידע את מטיב ארצו ועמו, אבל מלך העולם ידע, דהיינו לא התכחש כפי שהתכחש פרעה.

⁴ ראו מכילתא דר"י בא, פסקא ה, ויק"ר לב, ה, שיהש"ר ד, יב א. אך נראה שמסורות מימי האבות נשמרו אצל זקני ישראל, כגון סיסמת הגאולה "פקד יפקד" (ג:טז; ד:לא, וכן בר' נ:כד וראו שמ"ר ג, יא).

⁵ או מבנה מסגרת, אם נחשוב את "כי-טוב הוא" (ב:ב) כמרכז.

אמרנו שאליבא דרמב"ן על אודות ספר הגלות והגאולה, שלפיו תיאור הגלות קצר מאוד, נפתח ספר הגאולה במעמד הסנה שבפרק ג'. מעמד זה קורה ב"הר הָאֶלֶּהִים" (ג:א). אותו הר הא-לוהים שב ומופיע בהמשך הספר: משה שב אליו אחרי כישלון השליחות הראשונה אצל פרעה, וה' מעודדו שם לקראת ההמשך (ה:כב-ו:א); קודם שישראל קרבים אליו אחרי צאתם ממצרים ניתנים להם משם מים להחיותם (יז:ה-ו) ותשועה מאויב (יז:יא); שם יוקם מזבח ראשון אחרי היציאה (יז:טו), עליו יזבח נכרי העתיד להצטרף לעם ה' (יז:יב); שם התחילה הוראת דרכי משפט בישראל (יח:יג-כז), ואחר כך התגלות ה' לעם כולו ומתן עשרת הדיברות (יט-כ) והמשפטים (כא-כג); על הר זה ה' יראה למשה את תבנית המשכן (כה: ח-ט, מ; כו:ל), מעין מקדש של מעלה שכמוהו ייבנה למטה, ומשם יקבל משה את בשורת המחילה אחר חטא העגל ואת הלוחות השניים וחידוש הברית אחרי ששבר את הראשונים (לג-לד). בסוף הספר (מ:לד-לח) יורדת השכינה מן ההר אל המשכן שילווה את ישראל מעתה. נמצא, שכל תהליך הגאולה צמוד להר האלוקים.

מנחם בן ישר
המכללה האקדמית אשקלון
והמכון לפרשנות המקרא היהודית

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע.

הדף מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>.
כדי להצטרף לרשימת המנויים בדואר האלקטרוני על דף פרשת השבוע, יש לפנות לכתובת:
listserv@vm.biu.ac.il . אין לכתוב נושא למכתב. יש לכתוב שורה אחת בלבד, בגוף המכתב: sub parasha-
1 firstname lastname כאשר first-name ו- last-name הינם השם הפרטי ושם המשפחה של השולח.